

grond van zijn snelle veroudering (basisperiode was april 1914), de niet-representatieve samenstelling van de goederenkorf, het ontbreken van wegingsfactoren, de manipulatie van de index en hij analyseert de bezwaren van het enkelvoudige rekenkundige gemiddelde dat de formule voor het indexcijfer oplevert. Naarmate de publieke opinie in de jaren dertig gaat beseffen dat het indexcijfer niet *meer* de koopkracht meet, rijzen er twijfels op welke wijze dan toch het officiële indexcijfer gevonden wordt: 'il y a un mystère de l'index qui vaut bien le mystère de Beauraing' (141 en 372: in januari 1933 zou in een grot te Beauraing (bij Namen) aan een aantal mensen Maria zijn verschenen).

Uit riemen statistisch materiaal construeert Scholliers een alternatieve prijsindex voor de Brusselse agglomeratie die duidelijk maakt welke fouten kleven aan het officiële indexcijfer, al rijst de vraag of zijn index wel een juist beeld geeft. Immers in Brussel is het leven toch duurder dan op het platteland?

Vanaf de jaren dertig zwelt de sociale onrust aan en begin juni 1936 breken er grote stakingen uit. Daarbij wordt niet meer gevraagd de lonen te indexeren, maar de eisen luiden 'loonsverhogingen, minimumlonen, betaalde vakantie en werktijdverkorting' (236). Aan de geloofwaardigheid van de index is een einde gekomen al wordt door de stakingen het principe ervan niet aangetast; slechts marginale correcties van de index zijn het resultaat. De controverse rond het indexcijfer blijft hevig maar wordt opgeschort door het uitbreken van de tweede wereldoorlog. Na 1945 ontbrandt echter opnieuw de strijd.

De vakbonden krijgen van Scholliers de volle laag van zijn kritiek. Zij hebben nooit de index gecontroleerd, terwijl zij toch de feilen ervan inzagen. De conjuncturele fluctuaties zelf worden niet aangepakt, maar is dat verwijt niet al te hard? Wie is in de jaren dertig in staat tot een conjuncturele politiek?

Tenslotte: de titel van het boek scheidt verwarring. De ondertitel is in strijd met de hoofdtitel. Beter ware geweest: Loonindexering en koopkracht. Sociale vrede en klassenstrijd in België tijdens het interbellum. Daarover schreef Scholliers een prachtig boek.

F. A. M. Messing

J. Jansen van Galen, e.a., *Het moet, het kan! Op voor het Plan! Vijftig jaar Plan van de Arbeid* (Tijdsdocumenten; Amsterdam: Bert Bakker, 1985, 241 blz., ISBN 90 351 0264 9).

Het pleit voor een te bespreken boek dat je het bij binnenkomst even inkijkt en vervolgens zo geboeid raakt dat je het in één ruk uitleest. Dit komt natuurlijk door het aangesneden onderwerp, het in 1935 gelanceerde Plan van de Arbeid dat na vijftig jaren een terugblik alleszins waard is. Historici als R. Abma (*BMGN, XCü* (1977) 37 vlg.) en G. J. Meijer (in de bundel over de jaren dertig uit 1979) hadden al eerder getuigd van de historische belangstelling voor dit belangrijke en bepaald niet vergeten onderwerp. Vijf auteurs wijdden er zich nu opnieuw aan, allen niet-historici. De totstandkoming van het boek in samenwerking met de Wiardi Beekman Stichting en het meegegeven Woord vooraf van haar directeur J. Th. J. van den Berg verwijzen naar een initiatief uit kringen van de Partij van de Arbeid. Het resultaat mag doen gewagen van een gelukkig

initiatief: als geheel vormen de bijdragen een nuttige synthese over het Plan van de Arbeid, zijn ontstaan, vormgeving, economische en politieke complicaties, alsmede zijn doorwerking en betekenis in relatie tot latere, vergelijkbare plannen. Als inleiding kan het voor geïnteresseerden ook daarom goed dienst doen omdat het boek zo helder geschreven is en men het fraai vorm gegeven heeft, met instructieve illustraties en zonder één drukfout. Aldus vormt het een eerwaardig eresalut aan Hein Vos en Tinbergen cum suis.

De politicoloog Jan Nekkers neemt de eerste twee bijdragen voor zijn rekening. Onder de titel 'Sentiment en program' schetst hij vaardig de inhoud, de achtergronden van het ontstaan, de actie vanuit de SDAP, de meestal negatieve reacties van andere partijen en de doorwerking op lange termijn. Zijn tweede bijdrage belicht de voornaamste opsteller van het Plan, ir. Hein Vos. Als pendant hiervan is het artikel van de socioloog Dick Pels te beschouwen over Hendrik de Man en de ideologie van het planisme. Het geeft het vereiste bredere perspectief aan het onderwerp. Op andere maar niet mindere wijze doet dit ook de journalist John Jansen van Galen in 'Doorbraak: het plan in de herinnering van tijdgenoten'. Dit is een mooie vondst. Wat Henk Brugmans, Hilda Verwey-Jonker, Jan Tinbergen, Wim Rengelink, Van der Goes van Naters, Stien de Rooter-de Zeeuw, Van den Brink, Van Rhijn, Kuin en Gortzak sr. over allerlei aspecten van het Plan opmerken, verschaft extra informatie én verheldering op vele punten. Een treffende flits geeft Van Rhijn die bij het verschijnen van het Plan secretaris-generaal op sociale zaken was: 'De mensen die van dag tot dag meededen aan de bestrijding van de crisis hadden er eigenlijk geen tijd voor, en dat ging bij mij ook een beetje zo. Ik heb het pas later goed bekeken' (182).

De vijfde bijdrage tenslotte is van de hand van de econoom en oud-minister J. P. Pronk over bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil voor iedereen. Hierin wordt de lijn van het Plan van de Arbeid doorgetrokken naar het heden, vanuit de vraag of het plandenken, zoals het vijftig jaar geleden tot uitdrukking kwam, thans nog zin heeft. Omdat het stuk ook naar mondiale dimensies reikt, zoals van deze auteur te verwachten valt, vormt het een voortreffelijke afsluiting, een voorbeeld van hoe goede historie tevens dwingende actualiteit kan zijn.

Mijn kritiek slaat op kleine bezwaren. Opvallend is dat de economische achtergrond der jaren dertig alleen wordt aangestipt en niet beschreven. Daardoor zijn recente nieuwe opvattingen in de schaduw gebleven. Mijn hoge dunk van Wibaut maakt dat ik de ietwat negatieve uitlatingen over hem (37 en 38) niet goed kan zetten, maar ik meen eveneens dat zij in relatie tot het citaat van Wibaut onevenredig zijn. Ogen zet ik op wanneer gewag wordt gemaakt van de 'diep in hun hart verborgen liberaal-economische gedachtenwereld van vele partijbestuurders' der SDAP (109). Hier wordt wel diep gepeild maar een bewijsplaats zou dan niet misstaan. Een zuiver praktisch punt tenslotte betreft de pagina 'Wie is wie' (222), waar enige bijzonderheden betreffende de auteurs vermeld staan, alleszins welkom natuurlijk. Jammer alleen dat de bovenstaande geïnterviewden niet werden opgenomen. Mijn generatie kent hen nog; van de volgende voor wie dit boek ook waarde zal bezitten, mag men dit niet verwachten, Vos en Tinbergen uitgezonderd.

Joh. de Vries

M. de Keizer, *Appeasement en aanpassing. Het Nederlandse bedrijfsleven en de Deutsch-Niederländische Gesellschaft 1936-1942* (Cahiers over Nederland en de tweede wereldoorlog nummer VII/VHI; Den Haag: Staatsuitgeverij, 1984, 234 blz., f32,50, ISBN 90 12 04621 1).

Als nummers zeven en acht verscheen in de reeks 'Cahiers over Nederland en de tweede wereldoorlog' van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie het boven aangekondigd boek van mevrouw De Keizer. Het schetst de geschiedenis van een stukje vooroorlogse toenadering tussen Duitsland en Nederland, in het bijzonder in de sfeer van de ondernemers. De daartoe in 1936 opgerichte Deutsch-Niederländische Gesellschaft paste in het propaganda-offensief van het nazibewind; voor andere landen waren soortgelijke verenigingen opgericht. De stuwende kracht van Duitse zijde was de in Nederland goed bekende Emil Helfferich. Van de Nederlandse ondernemers vormde de vooraanstaande industrieel F. H. Fentener van Vlissingen de voornaamste figuur. Over en weer was het doel tot betere betrekkingen te komen, wat bij de Duitsers meer dan bij ons ook een politieke kant bezat. Men beoogde daarbij geenszins bestaande organisaties als de Duits-Nederlandse Kamer van Koophandel overbodig te maken. Het ging er vooral om persoonlijke betrekkingen aan te knopen en zo mogelijk te verbeteren. In juni 1937 vonden de eerste besprekingen plaats tussen Nederlandse en Duitse vertegenwoordigers van het economisch leven. Zij werden voortgezet tot de Duitse inval in Nederland, om het halfjaar en afwisselend in Den Haag en Berlijn gehouden. Voor de Nederlanders stak er enig verhoopt nut in de besprekingen aangezien er sedert de jaren twintig al zoveel irritatie van Duitse kant was gegeven, welke in het opvolgend decennium alleen maar een versterking had ondergaan. Van Nederlandse regeringszijde achtte men het contact bovendien wenselijk. Dat Hirschfeld in zijn eentje meer vermocht dan de club praters is wijsheid achteraf. Zij toonden in ieder geval hun goede wil. Daarvoor was in die zin na mei 1940 geen plaats meer. De bezetter kon toen uit een ander vaatje gaan tappen, met name de gedwongen economische integratie (Verflechtung) van Nederland in het derde rijk. Tegen die achtergrond krijgen de voorafgaande besprekingen bijna iets surrealistisch. Er resulteerde niets anders uit dan een druppeltje olie dat snel vervloog.

De breedvoerige aandacht die de schrijfster deze toenadering geeft, wekt de schijn van overbodigheid. En inderdaad is het zeer breed uitgesponnen, met talloze bijzonderheden over de achtergronden van personen en zaken, maar indien zij het boek tot een artikel had bekort — het zou veel beter, pregnanter zijn geworden — dan zouden wij de vele mooie foto's der medespelenden hebben moeten missen. Bezwaarlijk is niet zozeer dat het relaas der feiten omstandig is uiteengezet maar dat een inadequaat begrippenapparaat wordt toegepast. Het clubje met Duitse collega's pratende Nederlandse ondernemers in een context brengen van economische appeasement en aanpassing (vergelijk 162 vlg.) kan ten aanzien van bedrijfsleiders van een grote mogendheid zinvol zijn, waar een samenhang met de internationale politiek relevanter is, doch voorziet dit Nederlandse plaatje van een veel te zware lijst. Het miskent ook waar het de Nederlandse ondernemer wel om ging en steeds is gegaan: een in verschillende gradaties optredende combinatie van streven naar winstmaximalisatie en continuïteit der onderneming, waarbij een weerstrevende buitenwereld tegemoet getreden moet worden. Aanpassing is dan altijd noodzakelijk, of het nu een depressie, een lastige overheid, of nabuur, respectievelijk bezetter geldt. Van hieruit is het irrelevant of de desbetreffende Nederlandse ondernemers